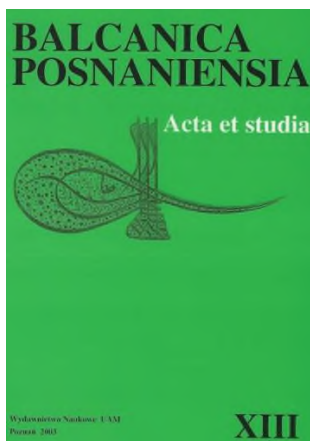

Paszkiewicz Jędrzej, rec. książki: *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918-1943. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb 2001*, s. 823, tab. 17, 4 mapy, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2003, t. 13, s. 272–273.

<https://doi.org/10.14746/bp.2003.13.23>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52517>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918-1943. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb 2001, s. 823, tab. 17, 4 mapy.

Sytuacja prawno-polityczna i procesy migracyjne ludności chorwackiej w XX wieku to niewątpliwie jedno z ważniejszych tematów absorbujących współczesną historiografię chorwacką. Przed historykami stoi także zadanie rzeczowego, bez propagandowych naleciałości, ukazania zasięgu terytorialnego Chorwatów w poszczególnych okresach a także relacji między nimi a pozostałymi narodami zamieszkującymi tereny o dużym zróżnicowaniu etnicznym¹. Prezentowana monografia jest plonem konferencji naukowej z 1997 roku poświęconej exodusowi ludności chorwackiej z rejonów położonych nad Morzem Adriatyckim i kontrolowanych przez Włochy w okresie 1918-1943. Choć sprawa migracji Słowian Południowych z ziem włączonych do państwa włoskiego lub tymczasowo przezeń administrowanych po I wojnie światowej straciła na aktualności wraz z zakończeniem II wojny światowej, do tej pory trudno znaleźć jej całościowe opracowanie w historiografii chorwackiej, jugosłowiańskiej czy też włoskiej. Od razu trzeba zaznaczyć, że prezentowana monografia może tylko częściowo wypełnić tę lukę. Autorzy referatów, opisując głównie sytuację lokalnych społeczności na wybrzeżu wschodnioadriatyckim, skoncentrowali się raczej na metodach postępowania włoskiej administracji wobec ludności słowiańskiej, aniżeli szczegółowej analizie ruchów migracyjnych.

Publikacja jest podzielona na dziesięć obszernych części, zróżnicowanych pod względem tematyki, chronologii i zasięgu terytorialnego. W pierwszej wyodrębniono trzy rozdziały-referaty, gdzie podjęto próbę systematyzacji włoskiej polityki wobec ziem chorwackich nad Adriatykiem i przedstawiono jej wpływ na stosunki włosko-jugosłowiańskie w latach 1918-1941. Jak słusznie zaznaczył jeden z autorów, Petar Strčić, włoska administracja cywilna i wojskowa przez cały okres od 1918 do 1943 roku konsekwentnie realizowała imperialistyczne cele polityki zagranicznej Włoch. Represje wobec ludności słowiańskiej zostały zaostrzone po dojściu Mussoliniego do władzy, a osiągnęły kulminację w latach 1941-1943, gdy przymusowe wysiedlenia łączono z eksterminacją ludności słowiańskiej, uznanej za wroga państwa włoskiego.

W kolejnych częściach monografii, drugiej, trzeciej i czwartej, scharakteryzowano genezę, przebieg i następstwa exodusu Chorwatów z poszczególnych rejonów wybrzeża adriatyckiego, a więc z Istrii, Rijeki z wyspami, Dalmacji i Boki Kotorskiej. Taki podział jest uzasadniony ze względu na zróżnicowany status prawno-administracyjny poszczególnych terenów i zmienne losy polityczne całego regionu. Słowianie z Istrii, okolic Rijeki, Sušaka czy Zadaru byli, na mocy porozumień włosko-jugosłowiańskich z lat dwudziestych, obywatelami Włoch, a więc ich italianizacja była prowadzona właściwie od końca I wojny światowej aż do włoskiej kapitulacji w 1943 roku. Z kolei Dalmację i część wysp dalmatyńskich przyznano Jugosławii, dlatego tamtejsza ludność znajdowała się pod zarządem włoskich władz okupacyjnych krócej, bo w latach 1918-1920 i 1941-1943.

W kolejnych trzech częściach monografii znalazły się uwagi na temat stanu chorwackiej kultury na ziemiach administrowanych przez Włochy, sytuacji ekonomicznej ludności słowiańskiej i położenia duchowieństwa katolickiego, zdominowanego przez żywioł chorwacki. Dość odległym od problematyki migracji sprawom poświęcono ósmą część monografii, w której zamieszczono dwa rozdziały na temat włoskiej polityki wobec ziem chorwackich podczas II wojny światowej i ruchu oporu na Istrii w 1943 roku. Ostatnie dwie części traktują natomiast o kulturalnej i politycznej działalności środowisk emigracyjnych, głównie wywodzących się z Istrii, a przebywających w Jugosławii i Stanach Zjednoczonych.

Już pobieżny przegląd zawartości monografii wskazuje, że mamy do czynienia raczej z szeroko zakrojonym przeglądem dotychczasowych badań na temat exodusu Chorwatów z ziem znajdujących się

¹ Więcej o najważniejszych problemach poruszanych przez współczesną historiografię chorwacką w: *Dijalog povjesničara – istoričara*, Zagreb 2001, t. I-III.

pod włoską administracją, aniżeli próbą syntezy. Poważne problemy pojawiają się już na etapie ustalania zasięgu zjawiska emigracji, bo statystyki włoskie, które powinny być podstawowym źródłem takich badań, nie odnotowywały żadnych różnic narodowych. W tej sytuacji trudno określić nie tylko skalę exodusu ludności południowosłowiańskiej, ale i postępy italianizacji w poszczególnych okresach. Niemożliwe okazało się np. ustalenie liczby zitalianizowanych Chorwatów i Słowenców (tzw. *Talijan-naše*), choć wiadomo, że w XIX i na początku XX wieku odgrywali oni istotną rolę polityczną, społeczną i ekonomiczną, zwłaszcza w Istrii.

Autorzy referatów o sytuacji poszczególnych rejonów wybrzeża wschodnioadriatyckiego zgodnie podkreślają, że głównym celem włoskiej administracji była pełna italianizacja Słowian Południowych. Choć w 1918 roku Włosi wkroczyli do Istrii i Dalmacji jako wyzwoliciele, już wówczas usiłowali realizować pierwsze plany wysiedleń ludności słowiańskiej. Zachęcano Słowian do dobrowolnej emigracji, duży nacisk kładąc na italianizację oświaty i kleru katolickiego. Wraz z nastaniem faszystów rozpoczęła się akcja określana w Rzymie mianem *bonificazione*, polegająca na przymusowym wysiedlaniu tych, którzy nie chcieli się poddać narzuconym rygorom. Jak szczegółowo przedstawiono na przykładzie Istrii, administracja włoska prowadziła gospodarkę rabunkową, niszcząc wszystko, co mogło zagrozić pozycji włoskiego rolnictwa i przemysłu. Wymownym tego przykładem były losy kurortów wybudowanych na wyspie Lošinj jeszcze za czasów monarchii habsburskiej. Wykupiono je za bezcen i zamknięto w 1925 roku, bo włoskiemu właścicielowi zależało na zlikwidowaniu konkurencji dla Rimini, znajdującego się po drugiej stronie wybrzeża. Podobną politykę Włochy prowadziły wobec przemysłu stoczninowego, rybołówstwa i rolnictwa, gdzie, jak dosadnie określił jeden z autorów, dochodziło do „czyszczenia etnicznego”, eliminującego wszelkie ślady chorwackiej obecności. Upadek ekonomiczny ziem nadadriatyckich doprowadził do nasilania się emigracji zarobkowej, a w największym stopniu proces ten dotyczył chłopstwa, któremu władze odbierały ziemię, przydzielając ją włoskim kolonistom.

W monografii daje o sobie znać także negatywna ocena roli władz jugosłowiańskich, które w swojej polityce wykazywały, zdaniem kilku autorów, zbyt daleko idącą kompromisowość na temat statusu ludności słowiańskiej we Włoszech. Jak słusznie zauważył historyk M. Kacin-Wohinz, kwestia ta stała w cieniu innych problemów antagonizujących stosunki włosko-jugosłowiańskie w latach 1918-1941 i poświęcano ją dla ratowania zazwyczaj kruchej stabilizacji w relacjach między obu państwami. Przedstawienie okresu II wojny światowej skłania jednak do uwagi, że można było wnikliwiej opisać stanowisko ustaszków wobec włoskiej działalności na ziemiach okupowanych, zwłaszcza że dotyczyła ona przecież znacznej części tzw. Niezależnego Państwa Chorwackiego (NDH) i niemalże eliminowała stamtąd administrację marionetkowego państewka. Pewien niedosyt pozostawia także, w rozdziale o włoskiej polityce wobec ziem chorwackich podczas II wojny światowej, omówienie stosunków między Chorwatami a Serbami. Obszernie opisano współpracę między Włochami a serbskimi czetnikami w represjach wobec ludności chorwackiej i walce z partyzantką komunistyczną. Jak wyjaśnia Z. Dizdar, włoskie wojsko często występowało w charakterze obrońcy ludności serbskiej w NDH, by przejąć kontrolę nad czetnikami i wzmocnić swoją pozycję wobec ustaszków. Autor przywołuje wielkoserbski program ruchu czetnickiego, co według niego otwierało drogę do zacieśnienia współpracy między wojskiem okupacyjnym a oddziałami D. Mihajlovicia. Z drugiej strony nie wyjaśnia jednak włoskiego stosunku do eksterminacji ludności serbskiej przez ustaszków, która przecież odbywała się przy akceptacji ze strony faszystowskich sojuszników. W niektórych partiach monografii można odnaleźć sformułowania, które świadczą o bardzo emocjonalnym i nie zawsze rzetelnym naukowo podejściu niektórych autorów do wspólnych dziejów chorwacko-serbskich. Autor interesującego zresztą tekstu o ewolucji poglądów włoskiego irredentyzmu wobec Dalmacji I. Pederin określa np. Jugosławię mianem „masońskiej alternatywy” wobec włoskich planów aneksyjnych względem wybrzeża dalmatyńskiego, a Serbów uznaje za równie agresywnych co Włosi sąsiadów ludności chorwackiej.

W omawianej książce trudno znaleźć kompleksowe spojrzenie na całość problemu dotyczącego exodusu ludności chorwackiej z ziem pod włoską administracją. Znacznie lepiej wypadła charaktery-

styka działań włoskiej administracji w poszczególnych częściach wybrzeża adriatyckiego, wielu autorów dotarło do ciekawych materiałów archiwalnych. Monografia zabrakło jednak kręgosłupa spajającego teksty o bardzo różnym charakterze i niejednolitej wartości naukowej. Mimo to jest ona warta uwagi i przeczytania, bo przynosi wiele nowych informacji o realiach politycznych, gospodarczych i kulturowych wybrzeża wschodnioadriatyckiego w latach 1918-1943. Jest to wszechstronny, choć miejscami nie pozbawiony subiektywnych ocen obraz poglądów chorwackiej historiografii na skomplikowane dzieje obszaru, który ze wszech miar zasługuje na zainteresowanie.

Jędrzej Paszkiewicz

Donald E. Queller, Thomas F. Madden, *The fourth crusade. The conquest of Constantinople. Second edition. With an essay on primary sources by Alfred J. Andrea*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1997, s. 357+7 nlb., mapy.

Donald E. Queller (University of Illinois) po dwudziestu latach od pierwszej edycji, tym razem wspólnie z Thomasem F. Madden (St. Louis University), opublikował drugie wydanie monografii o historii IV wyprawy krzyżowej. Praca stanowi znakomity przykład ewolucji badawczej D. Quellera wspartego pomocą młodszego kolegi idącego tropami swego mentora. Historia IV krucjaty z lat 1202-1204 znajduje się nadal w centrum zainteresowań badaczy szukających odpowiedzi na wiele nierozwiązanych problemów.

Publikacja składa się ze wstępu, dwunastu rozdziałów, przypisów – zajmujących przeszło 90 stron drobnym drukiem, bibliografii, eseju Alfreda J. Andrea o źródłach narracyjnych i literaturze przedmiotu (s. 299-324), bibliografii (s. 325-344) i indeksu. Już we wstępie (s. IX-XI) autorzy przyznają, że dwadzieścia lat, jakie upłynęły od pierwszego wydania pozwoliło, aby spojrzeć inaczej na wiele problemów badawczych.

D. E. Queller dał się poznać obok tej rozprawy jako wytrawny badacz zagadnień szczegółowych związanych z historią tej krucjaty (zob. s. 338-339). Nieco mniejszy jest dorobek T. Maddena (zob. s. 334-335), ale i on (podobnie jak D. Queller) swoje badania prowadził, opierając się na drobiazgowej analizie źródeł, starając się wykazać, jaką faktycznie rolę w tych wydarzeniach odegrała Wenecja.

Jak wynika z lektury pierwszej edycji, a także drobniejszych prac, D. Queller jawił się jako obrońca Wenecji, stojąc w opozycji do nurtu badawczego zarzucającego właśnie Republice Św. Marka rolę sprawczą w zmianie kierunku krucjaty i późniejszym rozbiorze Konstantynopola. W nowym spojrzeniu prezentowanym obecnie D. Queller, choć nadal jest zdeklarowanym obrońcą „niewinności” Wenecji, jednak swe opinie nieco łagodzi.

Jeśli chodzi o układ tego opracowania, to podobnie jak przy pierwszym wydaniu nie wzbudza ono najmniejszych uwag. D. Queller i T. Madden, przedstawiając tę kontrowersyjną sprawę zajęcia Konstantynopola w roku 1204, oparli swą historię na gruntownej analizie źródeł, dokładając wielu starań, aby dokładnie prześledzić wątki przyczyniające się do jak najlepszego oświetlenia wydarzeń. Wykorzystali znaną wszystkim badaczom tej krucjaty pokaźną liczbę materiałów dokumentalnych (m.in. korespondencja papieża Innocentego III), kronik narracyjnych: zachodnich (np. Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari) i greckich (Niketas Choniates) oraz posiłkując się ustaleniami z obszernej literatury przedmiotu, przede wszystkim anglojęzycznej.

Dbłość o szczegóły jest mocną stroną opracowania, co widać zwłaszcza w warstwie komentarzowej, która swą objętością praktycznie dorównuje tekstowi podstawowemu. Wątki dyskusyjne autorzy przenieśli właśnie do komentarzy, aby nie zakłócać tym samym głównego wątku narracji. Końcowy